

SZEGEGY LÁSZLÓ

Még egyszer Szent Gellért prédikációiról

A nagyobb Gellért legenda különös hangsúlyt helyez hőse szentbeszédcire. Egy ízben készíttettem már elemzést e témáról, amelyben arra a konklúzióra jutottam, hogy a szentnek tulajdonított beszédek egy része tételes prédikáció (sermo), amely az ő korában még nem volt divatban (ilyenek a Pécsen, Pécsváradon, Székesfehérváron előadott beszédek), más része (mint például a Keresztelő János születésnapján elhangzott prédikáció) gyanúba fogható, hogy az archetípában is szereplő motívumot megtoldották egy igével, végül a harmadik csoport (a világ folyásáról, illetve a Szent Szabina egyházában elmondott és az Aba-ellenes húsvéti beszéd) pedig valószínűleg közel egykorú feljegyzésben szerepelhetett. Úgy gondoltam, hogy a nagyobb legenda 14. századi átdolgozása kapcsolatban lehetett a pécsi egyetem alapításával vagy annak szándékával. Végül következőként így fogalmaztam: „A Deliberatio témagazdagsága ismeretében természetesen nem tartjuk lehetetlennek, hogy Gellért nemcsak mondott, hanem írt is bármilyen témában, témakörben beszédeket, beszédsorozatokat, sőt még azt sem tartjuk kizártnak, hogy a tételes beszédek korai előfutárát kell tisztelnünk személyében. De mindezt elsősorban nem a legendák alapján véljük bizonyíthatónak.”¹

Ilyen, a legendától nem független, de a szentbeszédek értékelése szempontjából mégis önállóan tekinthető forrás az a töredék, amelyet Felix Heinzer lelt fel egy 14. század elejére datálható pergamenkódex két oldalán (Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Hs. St. Peter perg. 23. kötetben a 113. rektó és verző oldalon).²

E rövid értekezés célja, hogy az említett szövegről verifikálni próbálja, szerzője valóban a magyarországi Szent Gellért volt, s a citátum valóban egy tőle származó homíliagyűjtemény részlete. Úgy hisszük, e szövegtöredék hitelét megerősítik azok a gondolati párhuzamok, olykor szövegegyezések, amelyek a Deliberatioval rokoníthatók. (Az interpretáció megkönnyítése érdekében azokat a mondatokat, amelyekhez magyarázatot kívánunk fűzni, megszámoztuk.)

Ime a szöveg:

„Beatus gerardus primo fuit devotus monachus (1), secundo in finibus panonic (2) episcopus (3) moresenus (4), terció martirio coronatus (5) lapidatus sicut beatus stephanus pro lapidantibus (6) flexis genibus deum exorabat (7), tandem gladio percussus gaudio fruitur sempiterno. (8)

Hic premissa fide catholica cum articulis quam credebatur (9) subiunxit: anathematizo omnes hereses et scismaticos et peccata universa. (10) Recipio duo testamenta (11) et omnium sanctorum patrum preclarissima dicta. (12) Haec est fides mea, domine deus meus quam de te me docuerunt revelante gratia tua (13) apostoli tui et apostolici viri. (14) Hanc in me semper auge et sicut tu es ita me credere doce. (15) Hic etiam beatus Gerardus de incarnatione domini et de beata virgine omelias et sermones (16) novo quodam modo more peroptimo compilavit. (17) Ubi etiam in fine sic loquitur.

¹ Szegegy László: Szent Gellért Prédikációi. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata, Acta Historica, 82. 1985. 19-29.

² Heinzer, Felix: Neues zu Gerhard von Csanád: die Schlußschrift einer Homiliensammlung. Südost-Forschungen, 41. 1982. 1-7. (a továbbiakban: Heinzer); Heinzer, Felix – Stamm, Gerhard: Die Handschriften von St. Peter im Schwarzwald. II. Die Pergamenthandschriften. Wiesbaden, 1984. 57-61.; Vízkeleti András: Szent Gellért elveszett prédikációiból fennmaradt szöveg. [= Kódexek a középkori Magyarországon. (Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Budapest, Budavári Palota, 1985. november 12. – 1986. február 28.) Budapest, 1985. 83.]

Notum sit universis (18) in hoc libro legentibus quod necessitatis causa adorsus sum (19) post antiquos quosdam divine theologie <mysteria> (20) inspicere ac meditari <et> stilo comitante (21) Christi gratia percurrere. (22) Denique sine omni pene librorum sumptu (23) inter gentiles (24) episcopus constitutus (25) in pannonic finibus (26) a rege eiusdem provincie (27) christianissimo stephano (28) quac terminis iungitur pincenetorum (29) quibus numquam ante martirum tempus predicatum fuit verbum dei gloriosum, (30) provocatus a sanctis et simplicibus viris (31) ut in epistolis et ewangeliis (32) causa edificacionis ac perfectus rudi ecclesie scriberem (33) ne dies sollempnes ducerentur sine compendio et claritudine eloquiorum dei. (34) Itaque gemina provocatus causa (35) nimirum obediencie et professionis largiente illius dono et gratia sine quo nichil possumus facere (36) aggressus sum, quo quidem tenerrima plebs pro solido cibo lac sugeret a nutritore. (37) Rogo itaque ut ignoscant presumenti (38) precant obedienti atque laudes referant deo. (39) Hunc vero librum legentes (40) omnipotens deus ab omni malo dignetur protegere. amen.”³

A szöveg magyar fordítása pedig a következő:

„Szent Gellért először áhítatos szerzetes volt, másodszor Pannónia határvidékén marosi püspök, harmadszor vértanúsággal koronázott, amikor kövezték, mint Szent István az őt kövezőkért, térdén állva könyörgött Istenhez, végül, miután karddal átdöfték, örök üdvösségnek örvend.

A katolikus hitvalláshoz, melyet tételeivel együtt hitt, miután elmondta, még hozzátette: kiátkozom az összes eretnekséget és szakadárt és valamennyi tévelygést. Elfogadom a két testamentumot és az összes egyházatya szerfelett világos tanítását. Ez az én hitem, Uram Istenem, amelyet Rólad nékem, a Te nyilvánvaló kegyelmedből az apostolok és apostoli férfiak tanítottak. Ezt a hitet folyton folyvást gyarapítsd énbennem, és taníts meg, hogy olyanak higgyelek, amilyen vagy.

Ez a Szent Gellért az Ur megtestesüléséről és a Szent Szűzről szentbeszédeket és tételes prédikációkat állított össze új és kiváló módon. Ahol is a végén így szól: Tudja meg mindenki, aki e könyvben olvasgat: elkerülhetetlen szükség okából fogtam hozzá, hogy az egyházatyák nyomán az isteni teológia misztériumait megvizsgáljam, és elmélkedjem felettük, majd írásba foglalva Krisztus kegyelmével fússam át azokat. Ezenkívül a könyvek csaknem teljes hiányában, engem – akit Pannóniának a besenyők határaival érintkező végvidékeire, pogányok közé, akiknek a vértanúk ideje előtt soha Isten dicsőséges igéjét nem hirdették, ugyanezen tartomány legkeresztényibb királya, István, püspökké nevezett ki – szent és együgyű férfiak szólítottak fel, hogy az apostoli levelekben és az evangéliumokban való épülés, és az új egyház előrehaladásának okából írjak, hogy az ünnepnapokat ne töltsék az isteni ige nyeresége és fényekedése nélkül. Így felszólítatván kettős okból, tudniillik az engedelmesség és a hitvallás okából, annak ajándékából és kegyelméből, aki nélkül semmit nem lennénk képesek cselekedni, hozzáfogtam, hogy a szilárd étel helyett legalább tejet szophasson táplálójától a legzsengébb népesség.

Kérem tehát, hogy bocsássanak meg nekem, a vakmerőnek, imádkozzanak érettem, a kötelességvállalóért, s zengjenek dicsőítő éneket az Úrnak. Azokat pedig, akik e könyvet olvassák, méltóztassék a Mindenható Isten megoltalmazni minden gonosztól. Amen.”

Nézzük meg részleteiben e szöveget!

(1) Hazai forrásaink egybecsengően állítják, hogy Gellért Velencéből érkezett hazánkba. Már István nagyobb legendája is elmondja, hogy szerzetes (monachus) volt, Bakonybélben remetéskedve élte szemlélődő életét (vitam contemplativam), áhítatos (devotus) voltát meg-

³ Heinzer 6-7.

erősíti saját kisebb legendája, a nagyobb pedig azt is tudni véli, hogy Istennek felajánlott gyermek (oblatus) volt a San Giorgio Maggiore monostorában.⁴

Petrus de Natalibus ugyanakkor úgy tudja, hogy Gellért a velencei Szent Márk székesegyház kanonokja volt, s erre építve akad, aki megkérdőjelezi szerzetesi voltát.⁵ Gellért a Deliberatióban többször is hivatkozik a kánoni órára gyülekező testvéreire, egy helyütt pedig kifejezetten a szerzetesi életre utaló „a jámbor testvérek mielőbb várnak a fürdőnél” megjegyzést teszi. Gabriel Silagi szerint a szentgalleni típusú kolostorokban ugyanis egymás mellett helyezkedett el a könyvtár, a scriptorium és a fürdő.⁶

(2) Gellért valóban az ország délkeleti végvidékén nyerte el püspöki székét, Ajtony teritóriuma ugyanis a Körösöktől egészen Erdélyig és Vidinig és Szörényig nyúlt. Pannónia elnevezéssel ez idő tájt pedig valóban az egész Magyarországot illették. Gellért is Pannoniát, illetve „nostra Pannoniát” mond „hazájaként” a Deliberatióban.⁷

(3) A szent szerző püspöki méltóságára csak hazánkban emelkedett, ezt megerősítik legendái is, de így titulálja a Deliberatio címe is, sőt ő maga is megjegyzi egy helyen, hogy „episcopi nominamur”,⁸ ez önmagában is megerősíti, hogy szóban forgó művei hazánkban keletkeztek, burkolt célzásai és megjegyzései első sorban a honi valóságra utalnak.

(4) Egyetlen kutató sem vitatja, hogy működése idején a csanádi egyházmegyét marosi egyháznak nevezték, ez volt Szent István utolsó alapítása, s hogy 1030 körül, a szeparatista törzsi vezér, Ajtony leverése és területének pacifikálása után állították Gellértet e püspökség élére.⁹

(5) Gellért meggyilkolását a Pozsonyi Évkönyvek és nagyobb legendája is 1047-re dátálja. A valóságban 1046. augusztus 29-én történt nem valószínűtlen, ám rendkívül körülményes kivégzése; népi kanonizálása 1053 körül történhetett, hivatalos szentté avatására 1083-ban került sor (nagyobb legendája tévesen 1068-at említ), ünnepét a szabolcsi zsinat (1092) óta Máté apostol és evangélista, valamint Mihály arkangyal között, szeptember 24-én üli meg a magyar egyház.¹⁰

⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. 1-2. vol. (ed. Emericus Szentpétery) Budapest, 1937-1938. (a továbbiakban: SRH) idézett helyek: SRH 2:388, 471, 481. ill. SRH 1:341. Gellért maga is dicsőítőleg említi a szerzeteseket, vö. *Deliberatio Gerardi Moresenae Acclesiae Episcopi Svpra Hymnum Trium Pverorum Ad Isingrimum Liberalem*. Gellértnék, a marosi egyház püspökének elmélkedése a három fiú himnuszáról a tudós Isingrimushoz. Ed. Karácsonyi Béla – Szegefű László. Budapest–Szeged, 1999. (megjelenés előtt) (a továbbiakban: Delib). Idézett hely: Delib. 20.; Lásd még: Szegefű László: Szent Gellért családjáról. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica*, 75. 1983. 11-18.

⁵ *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCII*. (Ed. Albinus Franciscus Gombos) 1-3. tom. Budapest, 1937-1938. (a továbbiakban: CFH). Idézett hely: CFH 2:878.; Lcclerq, Jean: San Gerardo di Csanad e il monachesimo. [= Venezia e Ungheria nel Rinascimento. (a cura di Vittore Branca). Firenze, 1973. 3-22.], illetve Lcclerq, Jean: Saint Gérard de Csanad et le monachisme. *Studia Monastica*, 13. 1974. 13-30.

⁶ Delib. 21., 38., 120., 136., 664., ill. 570.; Gerardi Moresenae Acclesiae Sev Csanadiensis episcopi: *Deliberatio svpra Hymnum trivm pverorum*. Ed. Gabriel Silagi. Tvrnholti, 1978. 153.

⁷ SRH 2:490.; SRH 1:89-90.; Delib. 132., 258.

⁸ SRH 2:473., 480., 492-493.; CFH 2:878.; Delib. 2., 184.

⁹ SRH 2:473., 480., 486., 489., 496.; CFH 2:878.; Delib. 2.; *Diplomata Hungariae Antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam pertinentia*. Vol. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Ed. Georgius Györffy. Budapest, 1992. (a továbbiakban: DHA) Idézett hely: DHA 1:21.

¹⁰ SRH 1:125.; SRH 2:503.; Szegefű László: Az „első mártír Pannoniában”. *História*, 2. 1980. 3. sz. 15-16. (a továbbiakban: Szegefű 1980.); SRH 2:503-504., 521., 478-479., 506.; Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904. 164. (a továbbiakban: Závodszy)

(6) A krónikák a legenda minor előadásával megegyeznek abban, hogy Gellért – mintegy ördögűzőként – azokra hányt a keresztet, akik kövezték őket. A nagyobb legenda ezt – bizonyára a kisebb legendában szereplő „benedictiót”, amelyet nem szoktak a hit ellenségeire adni, félreérthette – összezavarva úgy állítja be a jelenetet, mintha a csanádi püspök mártír-társait erősítené meg a kereszt jelével. Egyébként a Deliberációban is előfordul István protomártír, de itt ékesszóló prédikálása említetik, másutt pedig Gellért azt mondja: „ha üldözőinket megáldjuk, Krisztus példáját követjük”, tehát gondolkodásától nem állhatott távol a nagyobb legenda által megfogalmazott elképzelés sem.¹¹

(7) A szent szájába adott patetikus szavakat a legendaszerző két biblikus szövegrészletből (Act. 7,60 és Lc 23,34) kompilálta.¹²

(8) Gellért halálát – nagyobb legendája szerint – közvetlenül az okozta, hogy agyvelejét egy sziklára kiloccsantották, tehát az elemzett textusban valószínűleg félreértésről van szó. Karddal ölte meg a kelenhegyi támadáskor Murthmur Szolnok ispánt, Mügelin Henrik arról is tud, hogy Beztricus püspököt is karddal sebeztek halálra. Petrus de Natalibus arról beszél, hogy a hitetlenek köveket hajigáltak a révhez érkezőkre, majd Gellértet lándzsával átdöfték „és más, kardéltre hányt keresztények sokaságával együtt fekiüdt ott holtan kiterítve, ahol el is temették”.¹³

A fentiek alapján, úgy gondoljuk, nehéz lenne vitatni, hogy itt valóban az első marosi (csanádi) püspök az, akit a 14. század elején írott kódex megidéz. Tudósítása nem hibamentes ugyan, de tévedése magyarázható.

(9) Gellért szerint azok üdvözülhetnek csupán, akik az apostolok tanítását és hitvallását (doctrinam et fidem apostolorum) vallják, azt az apostoli hitet, amely az egész világot Krisztus uralma alá hajtotta. Az apostoli hitvallásra való hivatkozás, mintegy önigazolásképpen, ez időben általánosnak tűnő szokás, elég talán ez ügyben Piligrim levelére vagy az Intelmekre utalnunk.¹⁴

(10) Gellért az eretnekek hosszú listáját állította össze Isidorus Hispalensis: Etymologiarum libri XX című műve felhasználásával. Valójában az eretnekségek közül egy neomanikeus szektát, minden bizonnyal a Balkánról – talán éppen Gellért egyházmegyéjén keresztül – hazánkba is beszivárgó bogumilizmust ostromozza keményen. Az eretnekek mellett szerepelnek a „schismatici” is. Kiátkozott, bűnös népnek pedig elsősorban a zsidóságot tartja, mert nem fogadta be Krisztust, de a bibliai „tisztátalan föld” (terra imunda – Ez 22,24) fogalomtartalmát a bűnösök összességére értelmezve kifejti, hogy azokat „kétségtől kívül valamennyi átokkal sújtani fogják az ítéletkor”.¹⁵

(11) A négy sarkalatos erény, a két szövetség és a szeretet az a hét formáció, amely az egyház fiainak ékessége Gellért szerint. Az igazi prédikátor pedig a gonoszok elleni küzdelemhez a „két testamentummal” van felfegyverkezve, és ezek felhasználásával képes megtörni „az eretnekek veszett dühét”. Állítja, hogy „az Újtestamentum ígéhirdetésének nincs hitele, ha az Ótestamentum előre kinyilatkoztatott tanúbizonysága nem szól mellette”, ám „ha valamit megjövendöltek, és azután valóra válik, ez mindenkor kétségbevonhatatlan hitelességet kölcsönöz neki”. Vagyis: „ami benne van a két testamentumban, az a lelkek életője és meg-

¹¹ SRH 1:340.; SRH 2:388., 422., 502.; (vö. Act. 7,59.); Delib. 300., 150.

¹² SRH 2:478., 502.

¹³ SRH 2:502.; SRH 1:342.; SRH 2:264.; CFH 2:878. Lándzsadöfést említ a halál okaként a kisebb legenda is. Vö. SRH 2:478.

¹⁴ Delib. 126 és 234.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. 1. Ed. Georgius Fcjr. Budae, 1829. (a továbbiakban: FCD) Idézett hely: FCD 1:263-265.; SRH 2:621.

¹⁵ Delib. 30-36.; Szegfű László: A bogumil eretnekség hatása a XI. századi magyarság ideológiai fejlődésére. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate, Dissertationes Slavicae, 14. 1983. 39-68.; Delib. 36., 494., 264-266.

világosítója”. A Nap és Hold is, „c két nagy fényforrás az égen, a két testamentumot” jelképezi.¹⁶

(12) Gellért azt állítja, hogy „gyező hittartalmúak az eltérő megfogalmazás ellenére is a szentek tanításai” és az egyház ezen „isteni összhang miatt erős”, bár azt is megjegyzi, hogy sok egyháztanító kitűnő műve „a latymatagok gondatlansága folytán” feledésbe merült. A szent egyháztanítók nála az isteni titkok tudói, az ég csillagai és ünnepi ékszerai, akik az égi kegyelem útmutatásával Isten misztériumainak mélységein elmélkednek, az igazi tudomány birtokosai, igaz hitelű írásaikban (in caracteribus catholicis) tanítanak minden embert, hogy tökéletesek legyenek Isten egyházában stb. Számos egyházatyát említ név szerint is (Ambrosiust, Augustinust, Bedát, Dionysiust stb), de kétségtelenül Szent Jeromos az, akit kivételesen nagyra tart. („Splendor doctorum hieronimus et lux inter rutilantissima celi sidera clarius omnibus lucens.”)¹⁷

(13) Gellért már a *Deliberatio* első oldalán így fohászodik: „az én Istenem segítsen úgy elget tennem felszólításodnak, hogy ellenségeim csapdáiit kikerülhessem” („Deus autem meus ... adiuuet sic me tuę postulationi satisfacere, quo inimicorum laqueos possim euadere”). Másutt pedig „christi dei nostri anticipante gratia” folytatja munkáját. Műve vége felé pedig így fohászodik: „Adja meg nekem az én Istenem az ő láthatatlan ajándéka révén, hogy segítségével része legyek ama léleknek, aki feltárja Isten rejtett misztériumait” („Det mihi deus meus per donum inuisibile sui, quo ego illius spiritus particeps redolar, qui misteria dei reserat occulta”). Másutt pedig ugyanerről kifejti: „Krisztus mindent feltárt, mindent kinyilatkoztatott” („Christus itaque cuncta reuelauit, omnia manifestauit”).¹⁸

(14) Szentünk az apostolok tanait és hitét kívánja követni. Szerinte az evangélium ra-gyogása az apostolok révén nyilvánult meg, a Nap nála az apostolok prédikációját jelképezi, akiknek mestere (magister apostolorum) a Szentlélek volt, és e lélek együtt jár az apostolokkal és apostoli férfiakkal (cum apostolis et apostolicis uiris), jóllehet az Úr házában „másként fényeskednek az apostolok, mint az apostoli férfiak”. Akik az apostoli útmutatást követik, „az égi kegyelem útmutatásával” (celesti preuenti gratia) Isten misztériumainak mélységein elmélkednek, ahogyan ezt a szent egyháztanítók tették.¹⁹

(15) Mint feljebb láttuk, Gellért csak Isten segítségével érzi képesnek magát, hogy az ő kegyelme révén meg tudja fejteni az ő misztériumait; a maga felkészültségét ehhez kevésnek tartja, s csak azt adja elő „amire Isten ajándékából” rájött, de neki is, mint minden jeles egyháztanítónak, fő törekvése, hogy Istent minél tökéletesebben megismerje.²⁰

(16) Az egész gellérti elmélkedésben lépten-nyomon előkerül az Úr testet öltésének gondolata, amely többször is összekapcsolódik az istenszülő Szűz Máriával, de bizton nem merjük állítani, hogy ezek a felvetések esetleg egy homília alapgondolatai vagy részei lennének. Más a helyzet a „szentbeszéd” kifejezésének lehetőségével. A *Deliberatio*-ban a „homília” szó nem fordul elő, ellentétben a gyakran használt „sermo” szóval. Ez utóbbit azonban nem „igehirdetés” értelemben használja elsősorban, hanem „dei sermo”, azaz a Szentírás jelölésére (így pl. Is 5,13, 33,7.; Dn 3,60; Mt 9,25.; Act 10,38 etc.). A közel félszáz „sermo” említésből 42 biztosan a Szentírásra utal vagy bibliai idézetben fordul elő. Egy helyütt Pált idézi (sermo meus et praedicatio mea – 1 Cor 2,4), ahol valóban a prédikáció szinonimája igehirdetés értelemben a „sermo”. Más helyütt így ír: „Persze fáradságos dolog mindarról értekezni, ami az isteni tudásból felénk árad, s nem vesztélytelen dolog bátran és hosszasan prédikálni (texere sermonem) olyanoknak, akik nem akarnak meghallgatni bennünket, s nem mindenkinek feltétlen kötelessége, hogy a legfinomabb szálból font mentőkötelet vessen

¹⁶ Delib. 248., 200., 344., 242., 456., 391.

¹⁷ Delib. 30., 120., 6., 299., 331., 20., 396., 94., 216., 28., 640., 290., 120., 122., 160., 284., illetve 50., 182., 236., 272., 290., 358., 360., 488., 532., 578., 600.

¹⁸ Delib. 2-3., 172., 626-627., 574-575.

¹⁹ Delib. 126., 232., 228., 230., 336., 20.

²⁰ Delib. 2., 134., 136.

azok elé, akik erre méltatlanok.” Talán egy másik esetben is, egy szerénységi formulában, valószínű a „sermo” szentbeszéd értelme. Íme: „jóllehet képességeink szerények, beszédünk gyakorlatlan (imperiti sermone), és kicsiny a tudományunk.” Bár Kálmán törvénycibben is előfordul a „sermo” igehirdetés értelemben, amikor megtiltja az apátoknak, hogy a néphez prédikációt (sermonem) intézzenek, mégis azt kell mondanunk, hogy a szónak ez az értelme – bár már a Vulgátában fellelhető – igen ritka a 11. századi hazai gyakorlatban. Gellért is inkább – vagy félszáz esetben – a praedicare, praedicatio, praedicator szavakkal jelöli az igehirdetést s az igehirdetőket. A „homilia” szó egyébként, érdekes módon, legendáiban sem fordul elő.²¹

(17) Úgy gondoljuk, arról szó nincs, hogy bárki is vitatná Gellért egyházzsónoki képességeit vagy azt, hogy ilyen műveket is írhatott akár udvari működése, akár remetesége idején, avagy még inkább egyházmegyéje papjainak és híveinek épülésére, csak a nagyobb legendában felsorolt, modernül hangzó beszédek váltottak ki kétkedést. Azonban ezek egy részének tényleges elhangzása is valószínűsíthető, másrészt újabb forrásfeltárások is igazolni látszanak illetően munkálkodását.²²

Mindarról tehát, amit a kódexíró cmesél a szent püspök hitvallásáról, teológiai állásfoglalásairól és Isten megismerésére való alázatos törekvéséről, azt mondhatjuk, hogy gondolati, lelki tartalmukban párhuzamba állíthatók másik fennmaradt műve ide vonható vallomásaival.

(18) A „notum sit omnibus” vagy „notum sit cunctis”, vagy „notum esse” korszerűnek tűnik a 11. században is, tehát nem kérdőjelezi meg a „notum sit universis” esetleges gellérti használatát. A Deliberatioiban többször is utal olvasóra, elmondja, hogy „a hitben szilárd olvasóknak” is vesztélyes eretnek tanokról beszélni. A logikai értelmezéshez felkészültnek kell lennie az olvasónak, jó tehát, ha használja az eszét, hiszen minden misztérium megvilágosulhat, „ha az olvasó tudatosan közeledik hozzájuk”. Bár azt is tudja, hogy az olvasók közül sokan csak csodálják, ámde nem értik meg például Cicerót, a hosszadalmas, szószátyár előadástól pedig „dühbe gurulnak”.²³

(19) Gellért a Deliberatio clején kifejti, hogy a prédikátorok beszéde gyakran falra hányt borsó, ezért „a nagy szükség (maxima necessitate) közepette” Isten tüzes igéiben a nyelv gyakran él rózsák helyett tövisekkel. A hatásos igehirdetés nagy szüksége mindkét műben kifejezésre jut. Ezt közvetve a nagyobb legenda is megerősíti, amikor arról szól, hogy Gellért egyházmegyéjébe magyarul is beszélő papokat toborzott.²⁴

(20) Az „antiqui” szó Gellértnél a Deliberatioiban vonatkozhat prófétákra, egyháztanítókra, de utalhat az antik filozófusokra is. A „mysteria” szó – mint látjuk – nem szerepel a prédikációtorodék elemzett szövegében, ez Heinzer értelemszerű betoldása, ami követezik a szöveggörnyezetből. Gellértra egyébként nagyon jellemző, ugyanis az egész Deliberatio sem más, mint az Isten igéiben rejlő misztériumok megfejtésének kísérlete. Szerinte az ég a Bibliában jelkép (symbolum quoddam maximis sacramentis perplexum), nagy misztérium (mysterium magnum), amelyen a teológiát kell érteni (theologia admittenda). A három fiú

²¹ A Zsidókhoz írott páli levél első fejezetének, amelyről a marosi püspök saját bevallása szerint kommentárt írt, voltaképpen szintén Krisztus testbe öltözése a témája. Máriaáról: Delib. 32., 38., 72., 210., 238., 306., 348., 452., 470., 480. Vö. még: Barré, H.: L'oeuvre Mariale de Saint Gérard de Csanád. Marianum, 25. 1963. 262-296. (a továbbiakban: Barré); Delib. 26., 114., 96., 50., 124., 172., 582., 490.; Závodszyk 201.

²² Varga Damján: Szent Gellért „a böles prédikátor” mártíromsága. A Szent István Akadémia Értesítője, 24. 1944-1946. 33-47.; Varga Damján: Martirio di San Gherardo „il predicatore saggio”. A Szent István Akadémia Értesítője, 24. 1944-1946. 79-93.; Barré 262-296.; Heinzer 1-7. Szegfű László: Szent Gellért prédikációi. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nomintae, Acta Historica, 82. 1985. 19-29.

²³ FCD 1:270., 271., 273., 332. stb.; Delib. 36., 110., 357., 120., 305., 160.

²⁴ Delib. 18.; SRH 2:494.

énekéről pedig azt mondja, „nem szabad azt gondolni, hogy az egész himnusz mentes a misztériumtól, ellenkezőleg: az egészet a legnagyobb misztériumként kell felfogni.”²⁵

(21) Hasonló felsorolásokkal Gellért a *Deliberatió*ban is él. „Ki lenne képes hamarjában – írja – ilyen magasztos dolgokat fenségükhöz méltóan elmondani vagy megfogalmazni, vagy írásban kifejtetni?” (*Quis possit cito tanta secundum dignitatem tantorum sicut ore dicere, sicut mente concipere, sicut stilo explicare?*). Ilyen megfogalmazások általában szerénykedési formuláiban gyakoriak. A „meditor” is sokszor használt gellérti íge, előfordul vagy másfél tucatszor.²⁶

(22) Természetesen „Isten kegyelmére és irgalmára támaszkodva elmélkedjünk” (*fulti gratia et misericordia dei ... meditemur*), ám így is fáradságos Gellért szerint az eretnekek ostobaságait felsorakoztatni (*ineptias percurrere*). Másutt napi munkáját, „az Isten ajándékából és kegyelméből befejezett negyedik könyvet” (*quarto libro dei dono et gratia expleto*), így zárjuk – mondja –: Legyen áldott az Úr neve stb.²⁷

(23) Gellért részint magával hozta „tudománya könyveit” útjában szamarakra mállázva – ha hitelt lehet adni nagyobb legendájának –, másrészt, ha igen szűkösön is, de lelhetett helyben is kódexeket, harmadrészt pedig az általa alapított káptalani iskola tanítói is magukkal hozták legszükségesebb könyveiket. Persze könyvtára összességében még így sem lehetett valami jelentős. Ugyanakkor a *Deliberatió*ban az írnokok és a pergamen hiányáról is panaszkodik.²⁸

(24) Saját maga mondja el – érdekes módon többször megemlítve, de egyszer sem elmarasztalólag –, hogy pogányoknak hirdeti az ígét. „Magam is – írja – valahányszor a pogányokat (*gentiles*) tanítom, akik nem ismerik Krisztust (*christum nescientes*), és ők az Ige hallatán megtérnek Isten befogadására, a meggyőzéssel, a szóval és a hittel Krisztust vetem nekik, és Krisztus előttem jár a magvetésben.” Persze beszél „esztelen pogányokról”, a „pogányság szemétdombjáról” stb., de ilyenkor többnyire igazolhatóan nem a kortárs hazai pogányságról esik szó, hanem az evangéliumi idők pogányságáról.²⁹

(25) Gellértet, aki 1024 körül vonult bakonybéli remeteségébe – mint említettük – a király a hetedik esztendőben szólította onnan elő, hogy a frissen meghódított területnek, Ajtony territóriumának egyházfője legyen. Ez megegyezik az *Annales Posoniense* adatával: „1030. Gerardus episcopus ordinatur.”³⁰

(26) Mint már említettük, Pannónia a 11. század folyamán Magyarország egészének szinonimájaként is szerepel. Így találjuk a kortárs Szent Zocard-András legendájában csakúgy, mint Szent István három életiratában, Szent Imre herceg legendájában, de Gellért legendáiban is. Ugyanígy Pannóniáról beszél a marosi püspök elmélkedésében, és a „finis”-t is használja hasonló értelemben.³¹

(27) Gellért a „regnum” szót legtöbbször csak biblikus idézetekben vagy azok kapcsán használja. Ugyanakkor a „provincia” szó ország értelemben – akárcsak itt – a *Deliberatió*ban is előfordul.³²

(28) István önmagát is „keresztény”-nek nevezi a veszprémvölgyi alapítólevélben, nagyobb legendája már fejedelmeként is „princeps Christianissimus”-nak mondja, a kisebb

²⁵ Delib. 332., 142., 20., 88., 134., 76., 134-135.

²⁶ Delib. 134-135., 490., 522., 550., 20., 44., 48. stb.

²⁷ Delib. 98., 36., 202.

²⁸ SRH 2:483., 485., 495-496.; Delib. 658.

²⁹ Delib. 454., 44. stb.

³⁰ SRH 2:472-473., 492-493.; SRH 1:125.

³¹ SRH 2:357., 378., 383., 389., illetve: 403., 409., 412., 423., 432., 433., 435. István kisebb legendájában a lakosok Pannonici, vö. SRH 2:398., 400.; Lásd még: SRH 2:450., 451., 456., 458., 460., 472., 476., 478., 479., 496., 500., 502., 506.; Delib. 132., 258., 436.

³² Delib. 110.

Gellért-legenda pedig (és nyomán Petrus de Natalibus is) „Christianissimus rex”-nek titulálja őt.³³

(29) A „terminus” szó határ értelemben előfordul a Deliberatióban is. Azt pedig, hogy a marosi egyházmegye valóban a besenyők határvidékén volt, igazolja, hogy István királyhoz Bulgária felől érkeztek betelepülni szándékozó besenyő családok. De nemcsak délről, hanem feltehetőleg keletről (Vata nációja) és északról (Thonuzoba népe) is besenyő szállásterületekkel érintkezett dioecsis.³⁴

(30) E körülményes szövegezésből kiittközik, hogy Gellért elég jól ismerhette a Középduna-medence római kori viszonyait. A „mártírok ideje előtt” ugyanis az „apostolok ideje” volt, ő pedig tudhatta, hogy abban az időben az egyházmegyéje területén nem folyt keresztény térítés, de a szomszédos Pannonia Secundában, a hagyomány szerint, már Szent Pál alapításaként létrejött Szent Andronikosz székbe ültetésével a szirmiumi püspökség. Ez később érseki rangra emelkedett, de a népvándorlás viharában elpusztult, ám II. Hadrián Szent Metódnak Pannónia érsekévé szentelésével felújította azt. Valószínűleg ennek az érsekségnek jogutóda lett a pápaság tervei szerint, a bizánci és a német egyház alávetési törekvéseivel szemben (az Esztergom székhellyel életre hívott) magyar érsekség. Érthető tehát, ha Gellért, akinck az ún. Methodianistac-csoportjával szemben fenntartásai voltak, nagyon óvatosan fogalmaz.³⁵

(31) Gellért véleménye szerint „az egyházatyák (doctores) a Szentírás misztikus jelképeiről mélyebb értelmezést adnak, és az együgyűek előtt feltárják a titkokat” („obscura reuelant simplicibus”). Az „együgyű” azonban nála nem elmarasztaló kategória, csupán a tanulatlanokat jelöli a tanultakkal szemben, például nála az apostolok „nem tudósok, hanem együgyűek” („non dialecticos, sed simplices”), s ez önmagában is mutatja, hogy a fentiekben „a szent és együgyű férfiak” kifejezés lehet a gellérti frazcológia része. (Hasonló értelmű a Bibliában is találkozunk.)³⁶

(32) Egy zsoltárverset (Ps. /G/ 101,27) elemelve megemlíti a szerző, hogy „középszerűségemhez képest Pál apostol Zsidókhöz írott levelének első részéről értekezve” („disputans ... in primo capitulo epistule pauli ad hebreos”) már sokat beszéltem erről. Itt tehát ő maga adja tanúbizonyságát annak, hogy írt bibliakommentárokat. Megjegyzendő, hogy voltaképpen a Deliberatio sem más, mint Dániel egy helyének (Dn 3,57-65) értelmezése. A feladat megoldása tehát nem jelenthetett különösebb nehézséget a számára. A Szentírásban való fellelmetes járatosságát a Deliberatio bizonyítja, de legendája is kiemeli.³⁷

(33) Nem tudhatni, nem csupán szerénységi formula-e Gellértnél, hogy gyakorta hivatkozik műve(i) írásakor mások kéré, sürgető, provokáló felszólításaira, de ez a tömeges előfordulás talán feltételezni enged, hogy akik ismerték tehetségét és kiválóságát, valóban megkövették őt (különösen a nagy teológiai felkészültséget igénylő témák esetében), írjon eligazító jellegű (adott esetben homíliaszzerű) munkákat.³⁸

(34) Ami az ünnepi szentbeszédeket illeti, még ha nem is fogadjuk el mindenben a nagyobb Gellért-legenda tanúskodását, azt kell mondanunk, hogy az általa felhasznált, azóta

³³ DHA 1:85.; SRH 2:383., 472.; CFH 2:878.

³⁴ Delib. 64.; SRH 2:397-399. Később is besenyőket említenek itt: SRH 1:369., SRH 2:389., 520.; SRH 1:338-342., Kristó Gyula: Megjegyzések az un. „pogányládások” kora történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, 18. 1965. 37-39.; SRH 1:116-117. Szegefi László: A Thonuzoba-monda. (Interpretációs kísérlet Janus Pannonius két sorához). A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1974. 275-285.

³⁵ Minderre: Szegefi László: Gondolatok a Kárpát-medence IX-XI. századi kereszténységéről. [=Honfoglalási emléknapok. Szerkesztette Jancsák Cs., Kósa K., Nagy T., Nyulassy Á. Szeged, 1996. 29-46.]

³⁶ Delib. 192., 170. Vö. még: Iob 1,1.

³⁷ Delib. 276.; SRH 2: 488.

³⁸ Delib. 2., 6., 94., 98., 114., 134., 490., 498., 520., 570 stb.

clenyészett vagy lappangó Gellért-öslcgenda legalább három – a Keresztelő Szent János születése ünnepeén, az 1042. év húsvétján és végül Keresztelő Szent János fejtételének napján Szent Szabina templomában elhangzott – ünnepi beszédet tulajdonított neki.³⁹

(35) Heinzer szerint az eredeti szövegben a „genua provocatus causa” szerepel, amelynek így nem igen van értelme, ezért javasolja a „genua” elé a „per” praepositio betoldását. A szövegösszefüggésekből azonban valószínűsíthetőnek tűnik egy (Karácsonyi Béla által javasolt) világosabb coniectura, mégpedig – mint fent hoztuk – a „genua” módosítása „gemma”-ra. A „geminus” Gellért kedvelt jelzője. Szerinte a kettős szeretet (dilectio gemina) a hitharcos sisakja, a kettős szeretet érzésével szárnyalnak Istenhez a látására méltóak, a két-szarvú Hold az egyházat jelképezi, amely szintén „bicornis” a kettős szeretet folytán, a szentek kettős szeretettel ékesítettek fel stb. Beszél a hívők és a gonoszok kétféle életéről (de geminas conuersationibus), bizonyos holdfázisok – szerinte – a két szövetséget (gemina testamenta) idézik fel. Varró két nemes tudományt (nobiles geminas disciplinas) különböztetett meg, Szókratész logikája két tudományt (geminas disciplinas), a dialektikát és a retorikát tartalmazza. A bibliai elemzéseknél kétféle tartalmat (geminam seriem) kell megkülönböztetni. A főszelekhez további két-két szél társul (habentes geminos uentorum spiritus), a berill kettős színt (geminos colores) mutat, Krisztus „kétélű, borotvaéles karddal” (gemino clamatissimo mucrone) fegyverzi fel jelképesen övét.⁴⁰

(36) Mint láttuk, Gellért úgy adja elő írói működésének indítékát, mintha kéréseknek és felszólításoknak engedelmessé válna. Arról is szólunk, hogy műveit „dei dono et gratia” írja. Egyik oldalán azt a zsoltáridézetet elemzi: „Aki beborítja az eget fellegekkel”, majd így folytatja: „Nyilvánvalóan Krisztus borítja be, Krisztus takarja el, más nem képes erre. Nélküle ugyanis senki nem képes semmire.” (Sine ipso enim nemo quid potest.) A párhuzam önmagáért beszél.⁴¹

(37) Láttuk, hogy Gellért egyik műve Pál Zsidókhöz írott leveléhez készült kommentár volt, tehát az apostoli levél közel állt a szívéhez. Itt is páli parafrázissal él. Az apostol szövegét szó szerint kétszer is megismételve idézi a Deliberációban, mintegy hangsúlyozva fontosságát, másutt pedig arról szól: a Szentírás szövege azért olyan egyszerű, hogy „az életet adó tanítás táplálékától senki ne maradjon éhen”, az igaz tanítások letéteményesének tartott egyházat pedig „beatissima nostra nutrix” jelzővel illeti.⁴²

(38) Gellért többször is céloz arra, hogy istenkísértő vakmerőség kellő felkészültség nélkül a bibliai misztériumok kutatásába fogni. „Csekélységem az általad régmóta kért kommentár elkezdését azért halasztotta sokáig, hogy a nagy misztériumok fürkészése el ne csüggeszzen ahelyett, hogy lelkesítene, és hogy mindjárt ezek kutatása legkezdetén valamelyik kiterjedt hegység legmagasabb csúcsáról gyenge testem alá ne zuhanjon egészen a Föld mélyécre.” Prófétikus szavak!⁴³

(39) Gellért a fent kifejtettek szerint munkálkodását gyakran kötelességvállalásként, avagy vállalása teljesítésként interpretálja. Egy epizód beiktatását műve fővonulatába például így indokolja: „A fő témától eltérve beleszövök szent ígéket a Szentírásból, hogy veled együtt nagyobb örömet leljek vállalt kötelezettségeimben” (quo potius delecter tecum in officiis). „A gonosz királyt nem tisztelik a szentek” (rex maledictus ... non est obeditus a sanctis), ám „jaj nekünk – írja –, akik valahányszor inkább a fejedelmeknek engedelmessé válnunk, mint az Istennek” (principi obcedimus quam deo). Az egész Deliberatio pedig vissz-

³⁹ SRH 2:494-495., 500., 502.; Szcgfü 1980. 15-16.

⁴⁰ Heinzer 7.; Delib. 166., 192., 246., 376., 404., 248., 142., 144., 132., 658., 378., 302.

⁴¹ Delib. 2., 6., 36., 94., 202 etc., ill. 76. Vö. még: Io 15,5, ahol Krisztus mondja: „sine me nihil potestis facere”.

⁴² Hbr 5,11-14. Hasonló gondolat: 1 Cor 3,1-2.; Delib. 314-318., 548., 94.

⁴³ Delib. 134-135.

hangozza a dánieli himnusz Istenre vonatkozó „benedicite, laudate et superexaltate” felszólítását.⁴⁴

(40) Gellért nagyra becsüli olvasóit, főként ha azok „hitben szilárdak”, és a misztériumok befogadására felkészültek, azonban erősen szidalmazza az Isten igéit meg nem értő, világi élvezeteket hajhászó olvasókat, a test hirdetőit (lectores carnales). Az ő munkái azonban az Úr nagyobb dicsőségére készültek, méltán kérhette tehát az Istent, hogy olvasóit óvja meg minden gonosztól.⁴⁵

Az elmondottak tükrében tehát, úgy ítéljük meg, fenntarthatjuk mindazt, amit a szentéletű marosi püspök prédikációiról közel másfél évtizede leírtunk azzal a kiegészítéssel, hogy a szövegtörésekben valamelyes kapaszkodót nyertünk szerencsésen, legendái tudósításaitól függetlenül, Gellért prédikátori működésének felderítéséhez, illetve a már feltárt tények reális újraértékeléséhez.

SZEGFŰ, LÁSZLÓ

Once more on the sermons of Saint Gerald

In 1985, analysing the legends of the saint, the author already discussed the sermons of Saint Gerald (c. 980--1046). Then he came to the conclusion that the 14th-century *Legenda maior Sancti Gerardi* modernized the data of its lost source precisely concerning the subject of the preaching to an extent, giving into the saint's mouth *sermones* that became regular around the turn of the 12th and 13th centuries, that its data can be accepted partially and after meticulous examination only.

However, a recently discovered fragment of a 14th-century legend has directed attention to the issue again. In the present paper the author attempts to show that all that has emerged from the latter source can be substantiated from other sources as well, especially from Gerald's theological treatise entitled *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. The author regards it as probable that the part of this note attributed to Gerald is indeed a quotation by the saint. He believes this would support the scholarly hypothesis that Saint Gerald, as a bishop, wrote homilies on the incarnation of the Lord (*De incarnatione Domini*), on the Virgin Mary (*De beata Virgine*), and on the holidays of the Christian calendar (*De diebus sollemnibus*) for his fellow priest to use in their missionary and preaching activities.

⁴⁴ Delib. 26., 10-12., 2., 220.

⁴⁵ Delib. 36., 110., 357. etc., ill. 632.